

УДК 821.01.01

*Пономаренко В.П.
(Київ, Україна)*

НОВІТНІ НЕОЛОГІЗМИ ТА ІНШОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ Й ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На матеріалі сучасної української мови розглядаються деякі, переважно новітні, лексичні факти, явища і тенденції, що свідчать про необхідність критичного ставлення й ретельного відбору іношомовних запозичень, насамперед із англійської мови, надмірна кількість яких становить уже певну мовно-культурну проблему.

Ключові слова: *культура мови, запозичення, неологізми.*

На материале современного украинского языка рассматриваются некоторые, преимущественно новейшие, лексические факты, явления и тенденции, свидетельствующие о необходимости критического отношения и тщательного отбора иноязычных заимствований, прежде всего из английского языка, чрезмерное количество которых представляет уже определенную языково-культурную проблему.

Ключевые слова: *культура речи, заимствования, неологизмы.*

The article, based on material of modern Ukrainian, deals with some mainly newest lexical facts, phenomena and tendencies as evidence of critical attitude to and thorough selection of loan-words coming from other languages, mainly from English, since their excessive number is already a certain lingua-cultural problem.

Key words: *speech culture, loan-words, neologisms.*

На початку - кілька рядків із роману російського класика Василя Гроссмана «Життя і доля», в якому йдеться про період битви під Сталінградом: «Историки с мировыми именами, математики, астрономы, литературоведы, географы, знатоки мировой живописи, ученые, владеющие санскритом и древними кельтскими наречиями, не имели никакого применения в системе ГУЛАГа. Лагерь в своем развитии еще не дорос до использования этих людей по специальности. Они работали чернорабочими либо так называемыми придурками на мелких конторских работах и в культурно-воспитательной части – КВЧ, либо болтались в инвалидных лагерях, не находя применения своим знаниям, часто огромным, имеющим не только всероссийскую, но и мировую ценность».

Варто згадати й інший сюжет, стосовний уже цілком конкретної наукової статті – видатного вітчизняного мовознавця і визнаного поліглота академіка А. Ю. Кримського, одного з засновників ВУАН, що помер у кустанайській в'язниці 1942 р. Коли під час

чергового допиту йому підсовували папірець із «зізнанням», академік мовчки виправляв численні помилки і повертав листок слідчому, після чого той іще більше шаленів.

Можливо, це деяке перебільшення, але іноді складається враження того, що ми ще не вийшли остаточно з тих часів, а ставлення до мовних питань і мовознавців у суспільстві не знало істотних позитивних змін.

Але ж мова – це не тільки спілкування, а й краший, гуманніший світ – як у широкому, так і в особистісному розумінні. Адже, як просто і мудро сказав іще сто років тому австрійський філософ Л. Віттенштейн, *Die Grenzen meiner Sprache sind die Grenzen meiner Welt* - «Межі моєї мови є межами мого світу». Тож діяльність науковця-мовника має бути спрямованою саме на розширення і, водночас, «делімітацію» цих меж у різних вимірах.

Названа в заголовку тема видається не тільки проблемною, а й критичною, якщо зв'язати на загрозово значну кількість іншомовних слів, які з'явилися протягом останніх двох десятиліть і продовжують з'являтися в українській мові. Звісно, що в цьому разі не йдеться про запозичення природні, зумовлені об'єктивними причинами.

Про ці питання вже чимало пишеться, а говориться, звісна річ, іще більше, до того ж ситуацією, що складається, переймаються не тільки мовознавці, а й літератори та інші діячі культури.

Так, наприклад, Ліна Костенко в своєму першому прозовому творі під промовистою назвою «Записки українського самашедшого» гірко іронізує: «Наші бренди цілком відповідають європейським трендам. Ми вже цілком глобалізувалися. ... У нас уже є маркети й супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти і педерасті. Все як у людей», а в інших місцях робить невтішний висновок про те, що «Нація навіть не косноязыка. Нація недорікувата» і взагалі (вустами героїні) про «деградацію культурного коду», а також про те, що «Моральний лепрозорій розповсюджує коросту слів» [1: 120; 156; 263; 290]. Коментарів ці рядки, вочевидь, не потребують.

Наведений поетесою перелік можна доповнити такими вокабулами, як *кластер*, *постер* і *блістер*, *стейк*, *кейк* і *брейк*, *фейс* і *кейс*, до *пулверів* додалися *турновери*, а до *браузерів* – *лузери*, до *фанатиків* приєдналися *фанати* й *фани*, до *алкоголіків* – *трудоголіки* з *шопоголіками* тощо.

Подібні проблеми характеризують і сучасний стан російської мови. Нещодавно, під час зустрічі з діячами культури, президент В. Путін сказав: «Людина формується в культурному середовищі... Натомість ми дедалі більше стикаємося з культурою «фастфудною».

З прикрістю розмірковує на цю тему знаний кінорежисер і публіцист Станіслав Говорухін (варто процитувати його в оригіналі): «Ох, как многому мы могли бы поучиться у Запада! Какие не ложные, а настоящие ценности могли бы приобрести! А мы что переняли? Словечки типа «вау!», «менеджмент», «корпоративная вечеринка». Попкорн, гамбургеры, кетчуп, сникерсы – то есть будущие язвы желудка» [2: 315].

Перше з названих вище слів, що набуло не менш прикрого поширення в сучасному українському мовленні, заслуговує на окремий соціолінгвістичний коментар хоча б тому, що запозичення вигуків аж ніяк не можна вважати поширеним явищем. А в нас є вже й популярна пісенька: «Я скажу тобі вау!» (із знаком оклику, а в приспіві цей sacramентальний рядок повторюється чотири рази, тільки з додаванням «а ти...») (з багатокрап-

кою). Інакше як недолугим мавпуванням назвати це важко. Водночас більшість українців, які активно вживають цю чужорідну екскламацію, мають у кращому разі приблизне уявлення про такі суто українські вигуківі слова, як, приміром, *Йой!*, *Агов!* або *Проби!*

Єдиний подібний приклад знайдено нами в книзі шведського мовознавця-поліглота Е. Гуннемарка «Мистецтво вивчати мови», де зазначається, зокрема, так: «Замість «God dag!» («Доброго ранку!», «Доброго дня!») у нас тепер частіше за все говорять просто «Hej!», практично в будь-якій ситуації. Утім, дедалі частіше від шведів практично будь-якого віку можна почути й бадьоре «Hello!», взяте з англійської мови» [3: 85].

Оскільки ми почали з «музичної паузи», варто зробити принаймні ще одну лінгвістичну ремарку з цього приводу. Маємо на увазі горезвісний *шансон*. Не зовсім зрозуміло, як типово французьке слово із значенням ‘пісня’ стало позначати в нас досить специфічний пісенний жанр. Цитований вище С. Говорухін у статті під назвою «Музика і музон» робить «парадоксальне» відкриття: «Оказывается, по-новорусски *chanson* – это блатные песни» [2: 346].

Навіть на прикладі декількох слів, що їх наводить Л. Костенко, можна простежити основні тенденції, які певною мірою визначають лексичну еволюцію сучасної української мови, точніше її значною мірою хибну спрямованість.

Візьмімо хоча б перші два слова: *бренд* і *тренд*, які вже фіксуються сучасними словниками української мови. Тут спостерігається досить своєрідне явище: заміна відносно давніх іншомовних запозичень (німецького й латинського походження, тобто *марка* і *тенденція*) новітніми (англомовними).

Втім, такі речі не обмежуються суто бізнесовою (діловою) або технічною (насамперед оргтехнічною) сферою, в якій відбуваються особливо інтенсивні мовні процеси, до того ж і зворотного характеру, адже швидкий прогрес у цій галузі спричинює поступовий вихід із мовного вжитку назв на позначення реалій, які вже можна вважати застарілими (*відеоплеєр*, *відеокассета*, *нейджер*, *дискета*), навіть звична донедавна радянська абрєвіатура *ЕОМ* (рос. *ЭВМ*) фактично перетворилася вже на архаїзм, поступившись місцем *комп'ютерів* (а також *ноутбуків*, *нетбуків*, *лептовів* тощо).

Відбувається витіснення традиційних (нерідко просто «призабутих» назв, стосовних, скажімо, сфери обслуговування (*сервісу*), і звична колись *адміністраторська (стійка)* перетворилася на незугарний *ресети(е)н*. Можливо, не всі поділятимуть нашу думку, але, як видається, словосполучення на зразок *на ресетиені* інакше як потворними назвати не можна.

До цього ж ряду слід віднести й неологізми, належні до інших і різних лексико-семантичних груп, на зразок *скутер* (чи може хтось сказати, чим цей транспортний засіб принципово відрізняється від відомого всім *моторолера?*), а *тату* - від *татування* (а є ще й *татуаж*, що тлумачиться як *татумакіяж*).

На особливу увагу заслуговує кулінарна сфера, у тому числі пов'язані з нею ботанічні та зоологічні назви. Тут теж простежується певна тенденція до заміни консолідованих у мові запозичень із різних мов новітніми англомовними «ксерокопіями»: так, приміром, відомий усім німецький *бутерброд*, принаймні у сфері громадського харчування, став англійським *сандвічем*, а французький *омар* - знову ж таки англійським *лобстером*.

(До слова, в італійській мові бутерброди й сандвічі традиційно називаються власним словом *panino*, буквально ‘хлібець’, на основі якого утворилася фантазійна «греко-латинська» назва *paninoteca* (власне ‘бутербродна’.)

Щоправда, у випадку з морепродуктами можна говорити про певні історичні або навіть соціальні причини. Йдеться про те, що запозичене ще до революції 1917 р. слово *омар* за радянської доби стало майже екзотизмом через невідомість відповідної реалії абсолютній більшості мовців, нині ж реалія, так би мовити, повернулася, але вже під новою назвою.

Подібна історія сталася також із маловідомою в наших краях середземноморською рослиною, що в ботанічному лексиконі української мови має латинську назву *ерука* і слов'янську *гулявник*, відомі відносно вузькому колу фахівців. Нині ж, завдяки популярності закладів, що пропонують страви італійської кухні, багато хто засвоїв італійську назву *руккола* на позначення «модного» салатного компонента (так називається навіть один із ресторанів на Дніпрі). Так само можна згадати з цього приводу слова популярної в 60-і роки шкільної пісні на слова російського поета Марка Лисянського в перекладі Бориса Олійника: «Через луг, де росте материнка, там, де трави рясні, запашні...». Навряд чи назва трави *материнки* (вона ж *душиця*, *душинка*, *лебідка*, *зіновка*) асоціюється в сучасних мовців із добре відомою нині приправою *орігано*. Не менш показовим і цікавим видається випадок із назвами весвітньо відомого італійського сиру, що має в нас зумовлену історичними обставинами французьку назву *пармезан* (франц. *parmesan* – власне ‘пармський’, є відповідником іт. *parmigiano*). Оскільки назване українське слово давно стало раритетним, у наших супермаркетах уже нерідкісний нині продукт виставляється нині під малозрозумілою й орфографічно неточною транслітерованою назвою *парміджіано*, а в ресторанах подається під дещо спрощеною й комерційно некоректною назвою «*Парма*».

І ще про нові слова італійського походження в українській мові. Якщо такі слова (асимільовані вже українською мовою), як *піца*, *спагеті*, *к'янті*, із деяким застереженням *еспресо* (свого часу поширеною на наших теренах була так звана *кава-експрес*) або навіть *тирамісу* – в дослівному перекладі ‘тягни мене нагору; підніми мене’ є загалом мовно й культурологічно виправданими, оскільки позначають суто італійські за походженням реалії, що стали надбанням матеріальної культури багатьох країн, то критики, мабуть, не витримують такі новітні й поширені вже назви, як *прошутто* (від іт. *prosciutto* ‘шинка’, пор. так само новітнє *хамон* від ісп. *jamón* ‘т. с.’), *лате* або навіть *лате* (тобто просто кава з молоком, назва якої має в основі італійський композит *caffelatte*, буквально ‘кавомолоко’, проте в українській назві – мабуть, для зручності - залишилася лише друга частина, що означає просто ‘молоко’, до того ж більшість мовців вимовляє її на французький кшталт, тобто з наголосом на другому - останньому - складі. Отже, французьке за звучанням слово, що відбиває італійську назву молока, стало позначати різновид української кави, поповнивши в такий спосіб горезвісну сім'ю слів-покручів (за образною термінологією Р. П. Зорівчак).

Слід сказати, що в інших слов'янських і неслов'янських мовах спостерігаються певні спроби послабити потік новітніх англіцизмів (насамперед американізмів), про що можуть свідчити приклади калькування англійських слів і словосполучень на зразок ісп. *perro caliente* і порт. *cachorro quente* ‘хотдог’ (букв. ‘гаряча собака’), морфологічної трансформації запозичень для їх природнішого звучання: пор. п. *frutki* ‘картопля фри’, ісп. *hamburguesa* ‘гамбургер’, а також поповнення й використання питомої лексики на позначення нових реалій шляхом вторинної номінації: п. *ciucholand* (від *ciuchu* ‘моллох’) ‘секонд-хенд’, *drukarka*, іт. *stampante*, ісп. *impresora*, порт. *impressora* ‘принтер’, ісп.

vaqueros (букв. ‘пастухи’ або ‘пастуші’) ‘джинси’, palomitas (букв. ‘голубки’) ‘попкорн’ і т. д.

Крім того, можна сказати, що майже на офіційному рівні здійснюється контроль із метою запобігання проникненню надмірної кількості іншомовних слів до французької мови, не кажучи вже про такі традиційно «закриті» мови, як ісландська або ж фінська.

Рідше зазначається той факт, що підвищення частотності вживання іншомовних слів в українській та інших мовах зумовлюється також розширенням семантичного поля давно засвоєних іншомовних лексем – досить згадати, скажімо, укр. *формат* або *проект*, – останнє слово фактично набуло вже таких значень як ‘програма, план; тема; передача; фільм, вистава; захід’.

Тож одним із практичних завдань, незмінно актуальних для філологів, є пропагування й поширення мовно-культурних норм. Але скільки б ми не розмірковували в академічних стінах про нашу піднесену гуманітарну сутність і відповідність цим нормам, відразу за нашими вікнами й по той бік інших – неакадемічних - вікон починається й поширюється горезвісний «узус». То, може, не надто гучно лунає наш голос?

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Л. Записки українського самашедшого. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
2. Говорухин С. С. Страна воров. – Книга вторая. – Публицистика разных лет. – М.: АСТ: Зебра Е, 2010. – 384 с.
3. Гуннемарк Э. В. Искусство изучать языки / пер. со швед. Д. Л. Спивака. - СПб.: Тесса, 2001. - 208 с.